

Panorama stawu Łąka (2003)

Fot. A. Miszta

Ważki w Katowickim Parku Leśnym. Cz. I. Historyczne zmiany w dolinie Potoku Leśnego

■ ALICJA MISZTA (CENTRUM DZIEDZICTWA PRZYRODY GÓRNEGO ŚLĄSKA, KATOWICE)

Katowickim Parkiem Leśnym (KPL) nazywany jest wydzielony teren na obszarze Katowic, ograniczony od północy torami kolejowymi biegnącymi równolegle do ul. 1-go Maja, od wschodu ulicą Murckowską i fragmentem ul. Pszczyńskiej, od południa torami kolejowymi stacji rozrządowej na Muchowcu, od zachodu zabudową osiedla Brynów, osiedla Zgrzebnika, lotniska Aero-klubu Śląskiego, centrum handlowego Trzy Stawy, osiedla Paderewskiego. W środkowej części KPL przebiega w kierunku wschód – zachód Aleja Górnośląska, będąca fragmentem autostrady A4. Teren ten stanowi przekształconą dolinę Potoku Leśnego.

Wraz z otuliną KPL zajmuje około 420 ha, z czego 135 ha to łąki, klomby i trawniki, około 40 ha to zbiorniki i ciek wodny, a na pozostałą część składają się lasy. Sieć dróg i alejek liczy 23 km. Obecnie właścicielami terenu są w różnych częściach: Miasto Katowice, Lasy Państwowe, Skarb Państwa, Katowicki Holding Węglowy, PKP i w niewielkim stopniu osoby prywatne, natomiast utrzymywaniem terenu w formie parkowej i rozbudową infrastruktury rekreacyjnej zajmuje się Zakład Zieleni

Miejskiej – jednostka budżetowa Urzędu Miasta.

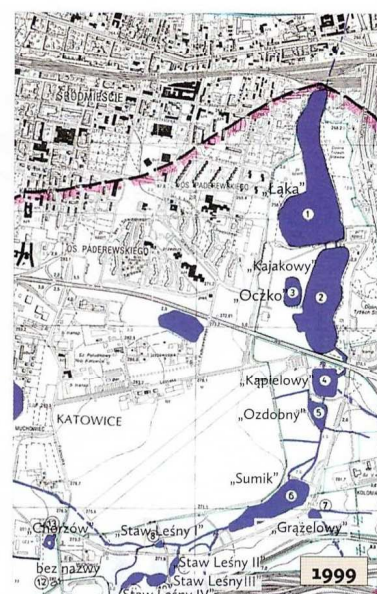
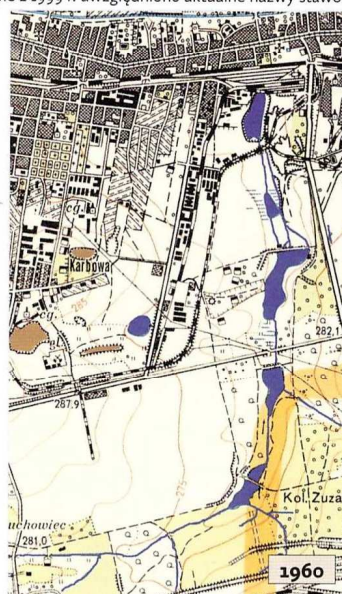
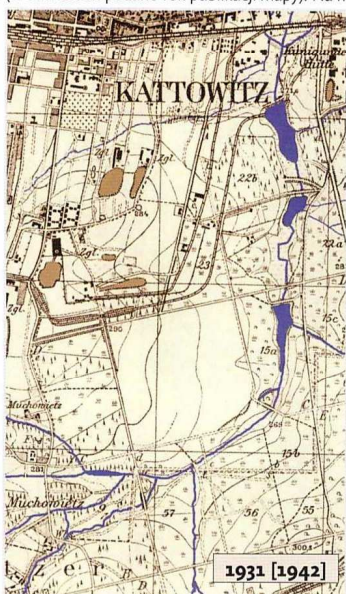
Na historycznych mapach z początku XX wieku można zauważyć, że teren ten leżał na granicy tzw. Wielkich Katowic. Z upływem lat i rozbudową miasta znalazł się blisko dzielnicy Centrum, ale jednocześnie utworzył północną granicę obszarów leśnych w obrębie miasta. Jak w soczewce skupiły się w tym miejscu wszystkie problemy wynikające z długotrwałej antropopresji na siedliska wodne, stanowiące miejsca rozrodu i życia ważek – najpierw w stadiach larwalnych, później jako owadów dorosłych.

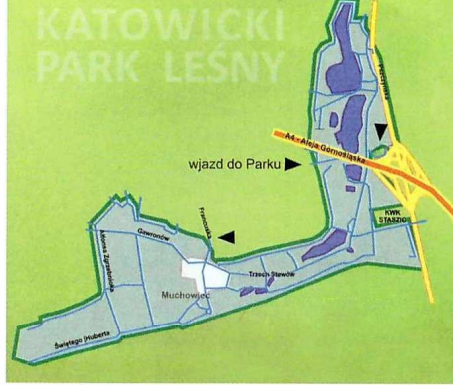
Koncepcja nazywania opisywanego obszaru Katowickim Parkiem Leśnym pochodzi z lat 70-tych XX wieku. Wcześniej, nazywano go potocznie „Sztawajarami” (z niem. Stauweiher = sztuczny staw, spiętrzony staw), później Doliną Trzech Stawów. Nazwy te związane są z przemianą naturalnej doliny Potoku Leśnego w kompleks sztucznych stawów rozbudowanych w biegu potoku. Nazwa potoku jest adekwatna do obrazu obserwowanego na mapie Johanna Harnischa z lat 1794-95. Prawie na całej długości przepływał on w otoczeniu lasu. Dopiero od miejsca połączenia się z potokiem Karbowa, który w drugiej

połowie XX wieku zaniknął pod zabudową osiedla Paderewskiego, płynął w obszarze odlesionym, aż do połączenia się z wodami Rawy w dzielnicy Bogucice (Bogutzitz). Taki stan można zaobserwować również na mapach pochodzących z roku 1827 i 1881.

Nie udało się określić dokładnej daty powstania trzech pierwszych stawów, w tym największego obecnie stawu „Łąka” i drugiego pod względem wielkości stawu „Kajakowego”. Nie ma ich jeszcze na mapach edytowanych w roku 1903 i 1907, ale są już wyraźnie zaznaczone na planie Wielkich Katowic edytowanym w roku 1926. Najprawdopodobniej powstały w latach 1908-1912, równolegle z budową osiedla Giszowiec i Nikiszowiec. Są także zaznaczone na mapie opracowanej w latach 1931-1936 (arkusz 5780 w zbiorze Archiwum Map Zachodniej Polski, edytowany w roku 1942 – www.amzp.pl). Lata 30. XX wieku to okres intensywnej rozbudowy Katowic. Zbudowano w tym czasie wiele charakterystycznych obecnie dla miasta budowli, między innymi w roku 1927 rozpoczęto również budowę lotniska na Muchowcu. Pod obszar lotniska zostały wycięte drzewa, początkowo w dwóch oddziałach leśnych, później jeszcze w jednym. Do

Dolina Potoku Leśnego na starych mapach (w nawiasach podano rok publikacji mapy). Na mapie z 1999 r. uwzględniono aktualne nazwy stawów

Granice Katowickiego Parku Leśnego

nie odbudowany, a jeszcze później w lipcu 2002 roku została spuszczone z niego woda, zbiornik oczyszczono z osadów, zarybiono i od następnego roku oddano do ponownego użytkowania wędkarskiego. Był on potocznie nazywany „Milicyjnym” lub „Policyjnym”, a z chwilą wydzierżawienia przez Katowickie Towarzystwo Wędkarskie, stawem „Sumik”. Przed rokiem 1990 doszło również do podziału trzeciego stawu,

„Ogólnopolskiej Wystawy Zieleni Miejskiej w 35 rocznicę PRL”. Większy z nich do tej pory nazywany jest przez pracowników ZZM stawem „Chorzów”.

Cały kompleks stawowy tzw. Doliny Trzech Stawów, a obecnie Katowickiego Parku Leśnego, uzupełniały jeszcze cztery mniejsze zbiorniki. Obecnie zachowały się dwa z nich. Płytki staw po zachodniej stronie stawu „Kajakowego”, przez wędkarzy nazy-

Zapadisko obok stawu Leśnego I

Staw Leśny I

Staw Leśny II

Fragment Potoku Leśnego

Staw Sumik

Staw Grązelowy

Staw Oczko

Staw Kajakowy

Staw Łąka z widokiem na osiedle mieszkaniowe

zmeliorowania terenu zużyto 16 km drenów. W otoczeniu pierwszych stawów pozostały łąki i niewielka otulina z drzew. Po prawej stronie doliny Potoku Leśnego zaznaczył się duży rejon osiadania terenu nad obszarami eksploatacji węgla. Po lewej stronie doliny Potoku Leśnego, w ciągu ul. Ceglanej i Karbowej, powstały w tamtym czasie liczne glinianki. Największa z nich, po wypełnieniu się wodą, utworzyła tzw. staw „Grünfeld”, pozostałe były stopniowo zasypywane i po roku 1960 zaczęły znikać z map miasta. W latach 1926-1966 na obszarze odpowiadającym współcześnie stawowi „Łąka” występowały dwa mniejsze stawy. Od południowej strony lotniska pojawił się również nowy staw. W kwietniu 1971 roku w wyniku powodzi doszło do zniszczenia grobli piętrzącej wody tego stawu i nie znajdziemy go na mapie edytowanej w roku 1979, według stanu z lat 1974-75. Staw został ponow-

z grupy pierwotnej, na dwa mniejsze, które obecnie są nazywane „Ozdobnym” i „Kąpielowym”. Na planie z lat 1985-86 można odczytać, że w tym czasie był w budowie basen. Ponowna przebudowa i czyszczenie zbiornika „Kąpielowego” odbyło się w roku 2010.

W latach 1976-1989, w wyniku zbudowania kilku przegród powstały również w górnym i środkowym odcinku Potoku Leśnego cztery mniejsze stawy. Dotychczas nie miały one swoich nazw własnych, jednak wydaje się, że dobrze byłoby objąć je wspólną nazwą stawów „Leśne”, nadając kolejnym zbiornikom numeryację I-IV, zgodną z biegiem potoku. Młodymi stawami na terenie KPL są również stawy ozdobne przy ul. Francuskiej. Zgodnie z informacją uzyskaną od Pani Marii Glanowskiej, zarządzającej terenem KPL w Zakładzie Zieleni Miejskiej w Katowicach, zostały one wykopane na zabagnionej łące w roku 1979 z okazji organizowanej

wany stawem „Oczko” oraz nieduży staw na wschód od stawu „Sumik”, którego powierzchnia jest stale zarosnięta grążelą żółtą i z tego powodu nazywany „Grązelowym”.

Od roku 1996 stopniowo zanikała woda w niewielkim stawie zwanym „Suchym”, położonym na wschód od stawu „Kąpielowego”. Jego funkcją było zbieranie spływającej od drogi wody i wstępne oczyszczanie jej przed wpłynięciem do stawu „Kąpielowego”. W ostatnim z istniejących wcześniej w obrębie KPL stawie, położonym na wschód od stawu „Kajakowego”, wody nie było już od roku 1988, a w czasie ostatniej rozbudowy ul. Murckowskiej teren po nim został zniwelowany.

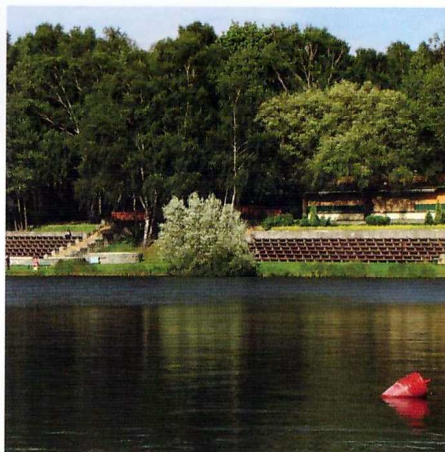
W sumie, największa liczba stawów utworzonych w dolinie potoku Leśnego wynosiła 15, natomiast obecnie czynnych jest stale 11 i okresowo jeszcze dwa. Większość z nich to stawy przepływowe. Tylko staw

Fot. K. Przendziona

Fragment stawu Łąka z widokiem na nowo budowane osiedle mieszkaniowe

Fot. K. Przendziona

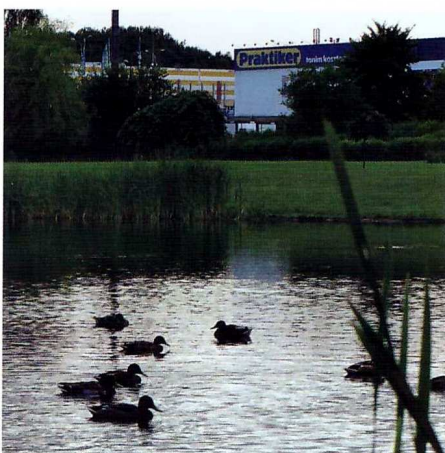
Fragment stawu Kajakowego z widokiem na restaurację i plac koncertowy

Fot. K. Przendziona

Fragment stawu Kajakowego z widokiem na Hutę Ferrum

Fot. K. Przendziona

Fragment stawu Oczko z widokiem na supermarket

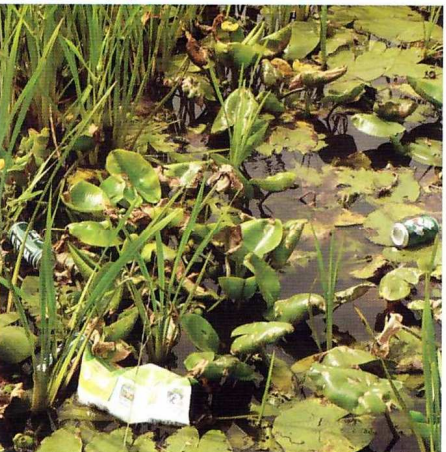
Fot. K. Przendziona

Droga szybkiego ruchu przecinająca Katowicki Park Leśny
Staw Chorzów po pikniku na trawie

Fot. B. Jankowska

Przebudowa stawu Kąpielowego w roku 2010
Staw Oczko po grillowaniu

Fot. A. Miszta

Fot. A. Miszta

Fot. A. Miszta

„Oczko” i małe stawy przy ul. Francuskiej nie mają przepływu. Potok Leśny zachował swój charakter zbliżony do stanu pierwotnego częściowo jedynie w górnym odcinku i częściowo na odcinku pomiędzy stawem „Leśnym IV” i stawem „Sumik”. Przykładowo, także powierzchnia wodna stawów zmieniła się od wartości około 15 ha z 357 ha całkowitego obszaru ówczesnej Doliny Trzech Stawów w roku 1974 do ponad 35 ha z 420 ha całkowitego obszaru KPL w roku 1999.

Zarys historii zmian systemu wodnego doliny Potoku Leśnego ilustruje istotne przemiany od naturalnego cieku płynącego w otoczeniu lasu, a później podmokłych łąk, do kompleksu stawów połączonych uregulowanymi odcinkami małych kanałów i przepływów, w dużej części pozbawionych otoczenia drzew. Jest to jednocześnie historia ciągłego odwadniania terenów bagiennych, „walki” o osuszenie otoczenia stawów i zorganizowania tak pozyskanego obszaru w układ zawierający zarówno przestrzeń parkową, jak i leśną. Jeszcze do lat 90. XX wieku występowały w górnym biegu Potoku Leśnego niewielkie płyty torfowisk. Obecnie tam ich nie ma, ale zaczęły tworzyć się nowe, bagniste zapadliska.

Wokół największych stawów znajdują się aktualnie tereny trawiaste, natomiast zachodni brzeg stawu „Kajakowego” został obsadzony wierzbą białą, która rozrosła się w ostatnich 20 latach i stworzyła szpaler z dużych drzew dających cień wędkarzom i ludziom wypoczywającym nad stawem. Ścieżki spacerowe i otoczenie placów zabaw zostały wzbogacone o takie drzewa i krzewy, jak: lipa, buk, cyprysik, żywotnik, cis, chojna kanadyjska, derenie, tawułowce i tawuły, suchodrzewy, forsycje i inne krzewy ozdobne. Przy stawie „Oczko” zachował się fragment sadu. Mniejsze stawy „Leśne” znajdują się w otoczeniu lasu świeżego, rzadziej lasu wilgotnego, z takimi drzewami, jak: brzoza i dęby, pojedyncze olchy, klony, topole, sosny i modrzewie. W podszycie można spotkać kruszynę, bez czarny i koralowy, czeremchę, jarzębinę, leszczynę. Jeszcze w roku 1974 udział sosny i świerka w fragmentach lasu przylegających do stawów wynosił około 40%. Zauważalne jest stopniowe eliminowanie tych gatunków borowych z otoczenia stawów na rzecz gatunków o walorach ozdobnych, także pochodzenia obcego, wykorzystywanych do nasadzeń w parkach.

Staw Oczko – w wodzie można znaleźć też ubrania

Panorama stawu Sumik (2003)

Fot. A. Miszt

Wiemy z badań współczesnych, że w wodach płynących rejestruje się inny skład gatunkowy ważek w porównaniu z wodami stojącymi. Można wnioskować, że szybkość przepływu wody w potoku uległa znacznej redukcji, począwszy od stanu z końca XVIII do początku XX wieku. Tak istotna zmiana układu wodnego musiała wpłynąć również na zmianę fauny ważek. Gatunki reobiontyczne i reofilne, preferujące wody płynące, musiały ustąpić gatunkom stagnofilnym, preferującym wody stojące.

Możemy się współcześnie jedynie domyślać, że w Potoku Leśnym 100-200 lat temu mogły występować takie gatunki wód płynących, jak: świtezianka dziewica, świtezianka błyszcząca, pióronóg zwykły, łunica, szklarnik leśny, lecicha mała i być może szablak przepasany, trzepla zielona oraz gadziogłówka zwyczajna. Dane współczesne wykazały, że tylko pióronóg i łunica dostosowały się do zmian.

Jedynie informacje historyczne o ważkach z opisywanego terenu pochodzą ze zbiorów Sergiusza Tolla zachowanych w Muzeum Górnośląskim w Bytomiu. Ten uznany śląski lepidopterolog miał zwyczaj zbierać do kolekcji okazy z innych grup owadów i dzięki temu wiadomo, że w latach 1940-1941 na Muchowcu występowały na pewno takie gatunki ważek, jak: tężnica wytworna, łunica, pałątka południowa, husarz władca, lecicha białoznaczna, lecicha południowa, szablak przyplaszczony i szablak południowy. Ten skład gatunków wskazuje, według obecnego stanu wiedzy o skorelowaniu występowania określonych gatunków ważek z określonymi typami siedlisk wodnych, że już wtedy utrwalona była przemiana na korzyść ważek preferujących siedliska otwarte, z płytkimi zbiornikami, o łatwo nagrzewającej się wodzie. Dokładniejszych danych z tamtego okresu nie ma.

Stan współczesny odonofauny został opisany w drugiej części artykułu.

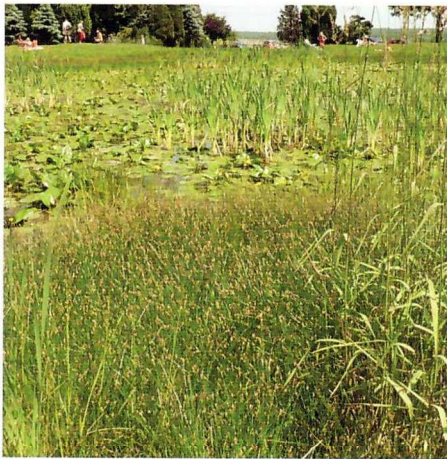
Staw Suchy w roku 2003

Fot. A. Miszt

Staw Suchy w roku 2007

Fot. A. Miszt

Staw Chorzów w maju 2007 roku

Fot. A. Miszt

Staw Chorzów w lipcu 2007 roku

Fot. A. Miszt

Analizy zmian układu hydrograficznego cieków i zbiorników wodnych w dolinie Potoku Leśnego do roku 2000 wykonano na podstawie historycznych map i planów urządzania lasu z lat 1794-95, 1827, 1881-3 [ed. 1907], 1881-3 [ed. 1912], 1926, 1931-36 [ed. 1942], 1946, 1959, 1966, 1974-75 [ed. 1979], 1976, 1985-86, 1989, 1990, 1995 [ed. 1996] i 1999 za zgodą Archiwum Państwowego w Katowicach, Muzeum Miasta Katowic, Zakładu Zieleni Miejskiej w Katowicach, Nadleśnictwa Katowice i Archiwum RDLP w Katowicach oraz Centrum Dziedzictwa Przyrody Górnego Śląska.

Panorama Stawu Kąpielowego w roku 2007

Fot. A. Miszt